

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ В СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Досліджуються актуальні проблеми екологічного виховання та освіти, розкриваються механізми формування етичних імперативів в екологічній культурі особистості.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна освіта, екологічне виховання, етичний імператив.

Исследуются актуальные проблемы экологического воспитания и образования, раскрываются механизмы формирования этических императивов в экологической культуре личности.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое образование, экологическое воспитание, этический императив.

The article gives the analysis of the actual problems of environmental education, states the mechanisms for the formation of ethical imperatives of logical culture of personality.

Key words: ecological culture, ecological education, environmental education, the ethical imperative.

Постановка проблеми. Екологічна проблема на сьогодні є глобальною проблемою людства, у зв'язку з чим набуває поширення поняття «екологічна культура», що стає важливим компонентом культурології. Екологічна культура передусім передбачає розгляд на соціально-філософському та конкретно-науковому рівнях проблеми раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища. Очевидним є те, що ці проблеми не можуть бути розв'язані без світоглядного контексту, без формування екологічної свідомості, екологічної культури, моральних основ природотворчої та природоохоронної діяльності. У цьому аспекті вихідним є розуміння культури як процесу діяльності та її продуктів, що характеризує людину як розумну, свободну (вільну) та морально відповідальну істоту. Культура охоплює всю сферу суспільної діяльності людини, включаючи як її матеріальні, так і ідеальні (духовні) форми. Саме тому В. Межуєв слушно наполягає на відносності поділу культури на матеріальну та духовну [5, с. 70]. В екологічному контексті некоректність такого поділу виглядає особливо переконливою.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливе значення для розгортання екологічної діяльності має екологічна компетентність як продукт екологічної освіти та екологічного виховання. Доречним буде підкреслити, що екологічна освіта є одним з найважливіших компонентів екологічної діяльності. Саме тут відбувається процес формування екологічної свідомості, ґрунтовних еколого-світоглядних переконань у кожного

нашого сучасника. Означений аспект активно розробляється філософами (А. Галєєва, Е. Гірусов, М. Кисельов, В. Ліпицький, Г. Платонов, М. Тарасенко та інш.), а також спеціалістами в галузі педагогіки (С. Глазичев, О. Захлібний, І. Зверєва, К. Слостьоніна та ін.).

Виклад основного матеріалу. Відомо, що проблема оптимізації взаємодії людського суспільства із середовищем його існування є не стільки екологічною чи технічною, скільки соціальною. Попередньо не гармонізувавши взаємини в самому суспільстві, неможливо гармонізувати взаємовідносини суспільства та природи.

Це викликає необхідність виховання в кожній людині соціоекологічної свідомості, яка полягає не лише в любові та бережному ставленні до матері-природи (ознака екологічної свідомості), а й у розумінні домінування природних благ над створеними людьми матеріальними благами; в усвідомленні необхідності відмовитись від предметів розкоші й так званих «престижних речей», тобто у зведенні своїх потреб до розумної необхідності, що забезпечує повноцінне здорове життя; в економному ставленні не лише до природних об'єктів, але і створених людьми предметів, у яких так чи інакше опосередковані природні ресурси; добровільному підпорядкуванні особистих інтересів загальнонаціональним. Подібне ставлення до життя можливе лише в людей з багатим духовним світом, які позбулися споживацької психології та фетишизації речей і мають високу національну свідомість. Лише при такій суспільній свідомості система структуралізації

суспільства буде здійснюватись не штучно (таке суспільство буде недовговічним), а через глибоке розуміння громадянами соціоекологічних законів, базуватиметься на їхній здатності добровільно цим законам підпорядковуватися заради виживання власного, своєї нації та всього людства.

Характер сучасних відносин з природою ставить людину перед необхідністю глибокого і всебічного пізнання «закономірностей функціонування і розвитку географічної оболонки в цілому» [2, с. 21]. Без аналізу законів природи, без прогнозування наслідків утручання людини в перебіг її процесів сьогодні неможливо побудувати ставлення до природи на раціональних засадах.

Досягнення даної мети можливе, якщо екологічна освіта буде включена в комплекс навчального процесу й орієнтована на всі категорії населення. Прикметним є те, що на міжнародному рівні останнім часом спостерігається зміщення акцентів від власне творчої діяльності в бік діяльності виховної. Оскільки можливості вирішення екологічних проблем лежать в області соціальних, економічних і культурних чинників, необхідно змінити ціннісні орієнтації людей по відношенню до природного середовища. Тоді екологічна освіта буде дещо більшим, ніж одним із аспектів навчального процесу: вона стане певним опертям для розробки нового способу життя в гармонії із навколишнім середовищем, для оптимального екологічного вибору в складних ситуаціях сучасності, для передбачення й подолання негативних наслідків діяльності людини в природі. Формування в кожній людині особистої причетності до всього, що відбувається у світі, екологічної відповідальності за збереження природи як необхідної передумови її власного існування є стратегічною метою екологічного виховання. Лише за умови реалізації цієї стратегії можна буде вести мову про вдосконалення внутрішнього світу нашого сучасника, формування належного екологічного світогляду й адекватної поведінки і, насамкінець, екологічної культури.

Як зазначає В. Гьосле, лише освіта, яка надає однаково глибокі знання в науках природних і гуманітарних і, тим самим, сприяє появі людей, які зроблять свій внесок у справу подолання кризи, піде на користь також і філософії. Філософія допоможе окремим наукам теоретично зрозуміти причини екологічної кризи, з тим щоб успішно боротися з нею на практиці, а також сприятиме наведенню мостів між самостійними дисциплінами. Філософія, вказавши межі гуманітарним та природничим наукам, зможе по-новому поставити деякі питання таким чином, щоб люди мали змогу отримати на них бажану відповідь [1, с. 10].

Загалом екологічна освіта спрямована на розв'язання наступних завдань:

- відбивати навколишнє середовище на міждисциплінарному рівні в усій його повноті;
- поєднувати планетарні характеристики з локальними (місцевими, регіональними, державними);

- бути постійним (продовжуваним) процесом, націленим на майбутнє;

- уміло суміщати академічні та практичні аспекти, спонукати до активної громадянської позиції [8, с. 282].

У 2001 р. в Україні була затверджена Концепція екологічної освіти. Вона враховує сучасний стан і перспективи розвитку суспільного знання, спрямованого на перебудову змісту освіти відповідно до вимог часу, на формування екологічної культури як складової системи національного й громадського виховання всіх верств населення.

Освіта в інтересах екологобалансованого розвитку не дорівнює екологічній освіті й не є переорієнтацією будь-якої однієї сфери освіти. Вона має однаковою мірою включати економічні, соціальні й екологічні аспекти і стати процесом навчання протягом усього життя, з чіткою роллю формальної, неформальної і неофіційної освіти [6, с. 134].

Відомо, що екологічну інформацію від ЗМІ суспільство одержує переважно у вигляді випадкових повідомлень про екологічні катастрофи, аварії, стихійні лиха. Разом з тим у ЗМІ олігархічними структурами дуже позитивно рекламуються екологічно небезпечні проекти. Основну увагу приділяють створенню нових робочих місць і, відповідно, обіцянкам високої заробітної плати. Такій рекламі сприяють владні структури, які з легкістю надають різні податкові пільги проектам і виробникам, що здебільшого є екологічно небезпечними. Часто з метою вироблення необхідної громадської думки спекулюють на патріотизмі та непоінформованості громадян. Необхідність впровадження екологічно небезпечних проектів подається з точки зору інтересів національної безпеки, економічної і соціальної необхідності. Об'єктивна інформація, результати проведення незалежних екологічних, соціальних та економічних експертних таких проектів замовчуються. Нині фахівців у галузі екології та охорони навколишнього середовища готують 103 вищі заклади освіти. Вони забезпечують здебільшого прикладні напрями екології з урахуванням специфіки галузей виробництва (гідро-екологія, метеорологія, агро-екологія, промислова екологія, лісоінженерія, моніторинг навколишнього середовища, радіоекологія тощо). Учителів-екологів відповідно до ліцензій в Україні готують лише два вищі заклади освіти (екологів-хіміків – Чернігівський педагогічний університет, екологів-біологів – Мелітопольський педагогічний університет) з незначною кількістю набору абітурієнтів (близько 50 осіб), що ніяк не задовольняє потреби в цих спеціалістах. У провідних ВНЗ України розпочато підготовку магістрів з екології [6, с. 135–136].

Очевидно, що стан соціуму (і не лише у власне екологічному аспекті) все більше буде залежати саме від рівня екологічної культури. Екологічно компетентній людині відкривається прекрасне як у

природі, так і суспільстві. Видатний український педагог В. Сухомлинський завжди наголошував на тому, що природа є благодатним джерелом виховання людини. Краса природи виховує витонченість почуттів, допомагає відчутти красу людини. Пізнання природи допомагає пізнанню краси в самому собі, стверджує людські гідності [7]. Мешкаючи в природі, людина розкриває свої індивідуальні й родові здібності, творить не лише навколишній світ, але й саму себе (світ внутрішній), у відповідності з характером своєї діяльності. А характер діяльності безпосередньо залежить від екологічної компетентності та екологічної культури.

Сам процес засвоєння екологічних знань суб'єктом екологічної діяльності залежить від наявності в ньому визначеної системи ціннісних орієнтацій: власного відношення до питань, які підлягають вивченню, готовності присвятити себе захисту навколишнього середовища, бажанню безпосередньо брати участь у природоохоронних заходах тощо. Розглядаючи роль освіти в становленні екологічної культури, правомірно говорити про морально-екологічну освіту, що служить не тільки засобом засвоєння зовнішніх орієнтирів і регуляторів, але й перетворенням їх в елементи особистої свідомості, у регулятори внутрішні. У результаті така освіта сприяє виробленню ціннісно-орієнтованого погляду на природу.

Сучасна філософська й педагогічна наука стали виділяти екологічне виховання в самостійний вид (напрямок) виховної роботи, що має професійний відтінок. В «Екологічній енциклопедії» зазначається, що екологічне виховання є процесом формування сукупності рис, якостей і навичок поведінки особистості, що забезпечує формування відповідального ставлення до природи, спонукає людину брати безпосередню участь у природоохоронній діяльності і сприяє набуттю досвіду вирішення екологічних проблем [3, т. 1, с. 135–136]. Метою екологічного виховання є глибоке усвідомлення ідеї оптимальної взаємодії суспільства і природи (соціально-екологічний ідеал), свого зв'язку з природним середовищем і відповідальністю за його стан, що реалізується у відповідній діяльності й стилі поведінки. Відповідно до мети в екологічному вихованні виділяються юридичні, моральні, естетичні аспекти. Існують і більш широкі типологізації, де виділяються такі форми екологічної освіти та екологічного виховання, як моральне, естетичне, а останнім часом і релігійне. Об'єктивну основу єдності всіх цих аспектів філософія вбачає в діалектичній єдності соціального й природного. Звідси і спільність мети взаємопов'язаних виховних процесів формування високоморальної особистості з гуманним відношенням до природи і людей.

Якщо екологічна освіта та екологічне виховання є джерелом екологічної компетентності нашого сучасника, то показником (індикатором) екологічної культури є стан неформальних

екологічних рухів у тому чи іншому регіоні. Впевнено можна говорити про те, що сьогодні у світі виник і набирає силу широкий, багатоступеневий екологічний рух, який потребує цілісного еколого-філософського аналізу як у регіональних, так і глобальних його проявах. Він намагається поєднати гуманістичні мотиви з чисто практичним прагненням людей зберегти й захистити довкілля їх існування (як природне, так і соціальне). Неформальний екологічний рух є альтернативним державним (бюрократичним) екологічним інституціям. За спиною державних служб (міністерств, комітетів, центрів тощо) часто-густо адміністратори і промисловці, які мають реальну владу, продовжують, як і раніше, «природоперетворюючу» практику. З іншого боку, як протилежна крайність, набуває поширення стихійно-емоційне ставлення до проблеми – «зелений фундаменталізм», регіональний екологічний егоїзм, байдужість та «екоістерія».

Специфіка виховання взагалі, а екологічного – в особливості, полягає в тому, що воно, на відміну від матеріального і духовного виробництва, відтворює природне середовище в формі людського життя. Це не просто виховання бережного ставлення до оточуючого середовища, але і фіксовані періоди становлення самої людини, раціонального формування і реалізація її природно-соціальних можливостей. Тому створення оптимального «образу» екологічної освіти передбачає проведення категоризації природи з врахуванням багатства форм практики і їх відношення до основного закону суспільного виробництва, основною метою якого є розвиток людини [4, с. 84].

Цілком зрозуміло те, що екологічне виховання повинно розглядатись як особливий «зріз» суспільної життєдіяльності й культури, що відображає характер відношення людей до природи через їх внутрішні соціальні відносини. Екологічне виховання тут має виступати складовою частиною суспільного виховання, але проявляється воно специфічно – як відношення людини до зовнішньої природи через розвиток і самоствердження її (людини) як природної та суспільної істоти.

Для дитини суспільні відношення існують у формі об'єктивованих приписів загальної культури. Тому формування адекватного ставлення до навколишнього середовища здійснюється через спілкування із зовнішнім предметним світом «другої природи». Екологічна культура проявляється в здатності використовувати світ природи у відповідності з її об'єктивними закономірностями. Тут ми маємо справу із складним процесом адаптації дитини до певного загальнолюдського досвіду «жити природою» (К. Маркс). Реально це відбувається в процесі опредмеченої і живої праці; духовно-практично він сконцентрований у науковому світогляді. Тому засвоєння дитиною екологічної культури досягається через засвоєння наявних форм праці й наукового світогляду.

У зв'язку з цим, необхідним є уточнення щодо положення про те, що певна система цінностей мусить бути покладена в основу екологічного виховання. Це міркування не викликає сумнівів. Ціннісний підхід дійсно є одним із провідних в екологічному вихованні. Проте слід звернути увагу й на ту обставину, що система цінностей як феномен суспільної практики та культури не є основоположним у процесі виховання. Воно саме, як органічна частка соціальної діяльності, є соціальною цінністю. Крім цього, природа є «цінністю самостійною» не сама по собі; без практики вона – об'єктивна реальність, позбавлена соціальної визначеності і, значить, ціннісної якості. Ціннісне ставлення до природного довкілля виникає лише у сфері соціального життя, залежно від характеру й структурної специфіки реалізації трудового процесу. Якщо б природа мала «ціннісну самостійність», то не було б проблеми екологічного виховання; бережне ставлення людини до неї проявлялося б автоматично. Отже, природа сама по собі не має цінності, це є предметом людської компетенції. Формування ціннісного ставлення до неї з боку людини потребує певного виховання суб'єкта діяльності, засвоєння людиною сутності суспільної праці та основоположних засад культури.

Цінність будь-якого фрагменту природного середовища визначається способом і характером реалізації суспільної форми праці і, в залежності від цього, може варіюватись у загальній «шкалі» соціальних цінностей. Специфіка всіх матеріальних і духовних цінностей вбачається в тому, що жодна з них не є самодостатньою. Такою «абсолютною якістю» володіє лише соціальний спосіб буття в цілому – практична діяльність та певний рівень екологічної культури. «В якості загальної основи виховання людської культури, – зазначав М. Тарасенко, – може бути тільки культура, її ядро праця, суспільна практика в цілому» [8, с. 237].

Висновки. Отже, екологічна діяльність являє собою таку екологічно спрямовану активність, яка є здатною до кардинального вдосконалення і якісної зміни екологічних програм, до постійного перепрограмування всіх видів людської діяльності, направлених на духовно-практичне освоєння навколишнього середовища. Екологічна культура в цьому випадку є тим універсальним, адаптивним і оптимізаційним механізмом людського суспільства, завдяки якому і є можливим коеволюційний процес, спрямований, насамкінець, на досягнення гармонійної взаємодії в системі «суспільство-природа».

ЛІТЕРАТУРА

1. Гесле В. Практична філософія в сучасному світі / Віктор Гесле. – К. : Лібра, 2003. – 248 с.
2. Галеєва А. М. Экологическое воспитание и образование : проблемы решения / А. М. Галеєва // Город, природа, человек / Арнадна Михайловна Галеєва. – М. : Наука, 1982. – 234 с.
3. Екологічна енциклопедія. У 3-х тт. [ред.-упоряд. І. Т. Соловей]. – К. : ТОВ Центр екологічної освіти та інформації. – Т. 1, 2006. – 432 с.; Т. 2, 2007. – 416 с.
4. Кисельов М. М. Екологія – «маркер» епохи / М. М. Кисельов // Вісник НАН України. – 1999. № 12. – С. 24–33.
5. Межуєв В. М. Сущность культуры / В. М. Межуєв // Проблемы философии культуры. – М. : Наука, 1984. – 125 с.
6. Національна екологічна політика України : загальні оцінки і ключові рекомендації. – К. : Компанія ВАІТЕ, 2007. – 32 с.
7. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / Василий Александрович Сухомлинский. – К. : Радянська школа, 1977. – 247 с.
8. Тарасенко Н. Ф. Природа, технология, культура / Николай Федосеевич Тарасенко. – К. : Наукова думка, 1985. – 369 с.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Мінц М. О., к.і.н., доцент.

© Ліпич І. І., 2011

Дата надходження статті до редколегії 10.09.2011 р.